

שוב אשוב אליך כעת חיה והנה בן לשרה אשתך ושרה שמעת פתח האהל
יא והוא אחריו: ואברהם ושרה וקנים באים בימים חדל להיות לשרה ארח

מִתְּכָב אֲתוּב לְנֹתָף קָעָדָן
דְּאִתְּוֹן קַיְמִין, וְהָא בְּרָא
לְשָׂרָה אֲתִתְּהָ, וְשָׂרָה
שְׁמַעְתָּ, בְּתַרְעַ מִשְׁקָא
וְהוּא אַחֲרֵיהּ: יֵא. וְאַבְרָהָם וְשָׂרָה סִבּוּ, עָלוּ בְּיֻמִּין, פְּסָק מִלְמַהְנִי לְשָׂרָה, אֹרַח

(י) שוב אשוב, לא כשרו המלאך שישוב אליו אלא בשליחותו רש"י של מקום אמר לו, כמו: ויאמר לה מלאך ה' הרבה ארבה (לעיל טז י), והוא אין בידו להרבות, אלא בשליחותו של מקום, אף כאן בשליחותו של מקום אמר לו כן. [נאלישע אמר לשונמית: למועד הזה כעת חיה את חובקת בן ותאמר אל אדוני איש האלהים אל תכזב בשפחתך (מ"ב ד טז), אותן המלאכים שבשרו את שרה אמרו: למועד אשוב⁴⁰. אמר לה אלישע: אותם המלאכים שהם חיים וקיימים לעולם, אמרו: למועד אשוב, אבל אני כשר ודם שהיום חי ומחר מת, בין חי ובין מת למועד הזה וגו'⁴¹]. כעת חיה, כעת הזאת לשנה הבאה, ופסח היה⁴², ולפסח הבא נולד יצחק, מדלא קרינן פעת⁴³ אלא פעת. כעת חיה, כעת הזאת שתהא חיה לכם שתהיו כלכם שלמים וקיימים. והוא אחרי, הפתח היה אחר המלאך⁴⁴.

(יא) חדל להיות, פסק ממנה. ארח כנשים, אורח נדות⁴⁵.

40 ואתה לא אמרת אשוב. אמר לה אלישע וכו'. — ב"ר נג, ב. [41] כד"ר ליחא. 42 סדר עולם ה. 43 כשב"א הכ"ף. כלומר כעתה של החיה שהיא ט' חרשים, ועכשיו שהכ"ף נקודה קמץ אינה נסמכת לחיה אלא כן פירושה: כעת הזאת, כלומר לשנה הבאה, ו"חיה" תואר ל"עת", כעת הזאת שתהא חיה לכם. על דרך הנני ממטיר כעת מחר (שמות ט, יח) שר"ל כעת הזאת למחר (ספר הזכרון). 44 דאין לומר איפסא דהמלאך היה אחר הפתח, דהא המלאך היה חוץ לאהל נמצא שהיה לפני הפתח. מאי "לאחרי" אלא דהפתח היה אחורי המלאך (דברי רוד). 45 לעיל (פסוק

(י) כעת חיה. כעת הזאת בשנה האחרת ושרה חיה⁶ כמו כה לחי ראב"ע (ש"א כה ו). והוא אחרי. זה המלאך המדבר עם אברהם היה אחרי האהל, ואברהם יושב בפתח האהל ולא ראה שרה. וי"א פתח האהל שלה היה אחרי אהל אברהם.

(יא) באים בימים. הגיעו לימים רבים.

6 חיה שייך לשרה ולא לעת, שחיותה מתבטאת ככעת. ועי' רש"י.

(י) ויאמר, הגדול שבהם והוא שאמר לו אברהם אם נא מצאתי חן רד"ק בעיניך (פסוק ג) שוב אשוב אליך, זה הוא שבא לכשר את שרה ואמר שוב אשוב אליך, והשנים, האחד בא להשחית את סדום והאחד בא להציל את לוט, כי אין מלאך אחד עושה שתי שליחויות כאחת¹⁵. כעת חיה, כעת הזאת שתהיה שרה חיה, כלומר יולדת, וכן מצאנו במשנה שאמרו ליולדת חיה, כמו שאמר¹⁶ והחיה תנעול את הסנדל ולדעת המתרגם שחרגם: לעד¹⁷ דאתון קיימין, על העת אומר חיה, שתהא לכם העת חיה, כלומר שתהיו אתם חיים ותלה החיות בזמן להתמדת החיים בו, והתשובה שאשוב אליך תהיה לזמן כזה בשנה האחרת כמו שאמר לו האל, למועד הזה בשנה האחרת (לעיל יז כא), ולא נכתב בתורה תשובת המלאך אל אברהם לזמן שנולד יצחק, ושרה שמעת פתח האהל, והיא היתה באהל אלא כששמעה שהיו מדברים עליה באה עד פתח האהל לשמוע הדברים והם לא היו רואים אותה כי אחוריהם היה אל פתח האהל וזהו שאומר והוא אחריו ר"ל כי האהל היה אחרי המלאך המדבר¹⁸.

(יא) ואברהם, נכתב זה הפסוק לתת טעם למה צחקה שרה. באים

15 ב"ר נ, ב מובא ברש"י לעיל פסוק ב. 16 יומא עג, ב. 17 ראה בתרגום לפנינו. 18 ראה רש"י.

רס"ג (י) כעת חיה, כעת הזו לשנה הבאה. והנה בן, ויהיה בן.

רשב"ם (י) כעת חיה. כעת יולדת כדכתיב כעת⁹ יולדה ילדה (מיכה ה ב), וכן בהלכה¹⁰ קרוייה היולדת [חיה]. וקרוב לדבר כי חיות הנה (שמות א ט). כעין קְיָלְדַת¹¹. והוא אחרי. הפתח¹² של אהל שרה היה אחרי המלאך, לפיכך שמעה שרה את דבריהם. 9 צ"ל: עת. 10 יומא עג, ב. 11 כפי' רש"י שם, אבל הרשכים עצמו פי' שם בדרך אחרת, ואולי צ"ל כאן: כענין המילדות. 12 [רש"י].

רמב"ן (י) שוב אשוב אליך כעת חיה. לשון רש"י, לא כשרו המלאך שישוב אליו אלא בשליחותו של מקום אמר לו, כמו ויאמר לה מלאך ה' הרבה ארבה את זרעך, והוא אין בידו להרבות אלא בשליחותו של מקום אמר לו, אף כאן בשליחותו של מקום אמר לו. והוצרך הרב לאמר כן מפני שהקב"ה אמר לו בכאן למועד אשוב אליך (פסוק יד), ובין במלאך או בהקב"ה לא מצינו ששב אליו למועדו⁵¹. אולי נכלל בלשון וה' פקד את שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה כאשר דבר (להלן כא א). ורבי אברהם⁵² אמר כי ויאמר ה' אל אברהם, הוא דבר המלאך בשם שולחו, ושם אליו למועד אשר דבר אתו, ואם לא נכתב. והנכון בעיני שהוא מן לתשובת השנה (ש"ב יא א), יאמר כי שוב [אשיב עת⁵³] כעת הזאת שתהיו בו חיים ויהיה בן לשרה אשתך, וזהו כאשר נאמר לאברהם למועד הזה בשנה האחרת (לעיל יז כא), ויהיה אשוב כמו ושב ה' אלהיך ושב וקבצך⁵⁴ (דברים ל ג).

(יא) באים בימים. האדם בימי בחורותיו יקרא עומד בימים,

51 לדעת רש"י מה שנאמר (בפסוק יג) ויאמר ה' אל אברהם הוא הקב"ה בעצמו, לא המלאך. ומה שאמר לו המלאך (בפסוק י) שוב אשוב אליך, ומה שאמר לו ה' (פסוק יד) למועד אשוב אליך הוא דבר אחר. אם כן מה שאמר לו המלאך שוב אשוב אליך, כונתו בשליחותו של מקום. ועל זה מקשה הרמב"ן, שלא מצינו לא בה' וכו' (כסף מווקק). 52 מרומז כמה שכתב: "יואני וקנתי, פירוש אחרי כלותי, והמלאך אמר אמת". הרי שדעת ראב"ע כי ויאמר ה' אל אברהם וגו' ואני וקנתי, הוא דבר המלאך בשם שולחו. וכן פירש הרד"ק, ויאמר ה' (בפסוק יג), המלאך נקרא בשם אדוניו. ודעת רבינו, כי ויאמר ה' הוא כפשוטו. [53] ע"פ כ"י. ורש"י: כי שוב אשוב אליך כעת הזאת. וזה חסר שחה, כי מה הוא בא להוסיף כאן על ביאורו הקודם. וכן מבואר מלשון הרב אברהם שהיתה לו גירסת הכ"י, כי זה לשונו בביאורו: הרב מפרש אשוב כמו אשיב שהוא פועל יוצא, כלומר אשיב אליך עת כעת הזאת. 54 שטעמו לפי הפשט:

חזקוני שאלו לאברהם איה שרה, ואינו כן, שהרי בתחלה ראו אברהם ושרה לא ראו עד עת האכילה, אבל עכשיו שא"ו נקוד מגיד שאין כאן מקומו כלומר שאלו לאברהם בתחלה איה שרה, והדר שאלו לשרה איו אברהם, וכן פי' רש"י גבי הנסתרות³⁰ שנקוד לומר שאין כאן מקומו.

(י) שוב אשוב אליך, שתי שיבות אחת בתשרי ואחת בניסן³¹. 30 דברים כט, כח. 31 דברי רבינו ויבאורו ע"פ דבריו להלן בפסוק יב, דבשרות המלאכים היתה בפסח, וכשבא תשרי וראתה בעצמה שלא נתעברה מיד נתייאשה מן הכשרות. באותו פרק בתשרי מיד ויאמר ה' לאברהם למה זה צחקה שרה וגו' למועד אשוב אליך. היינו בפסח הבא, ולשרה בן. הרי שהיו שתי שיבות אחת בתשרי ואחת בניסן.

ספורנו (י) שוב אשוב אליך, למועד המילה כפעם בפעם¹⁰. והוא אחרי. הפתח שהיתה שם שרה השומעת, היה אחרי המלאך המדבר¹¹, לפיכך לא דיבר עמה לנוכח כמו שעשה אלישע¹².

10 ככל פעם שהיה לך בית מילה. כדלעיל פס' א. 11 רשב"ם רד"ק ר"א. 12 מ"ב

יב כְּנָשִׁים: וַתִּצְחַק שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ לֵאמֹר אַחֲרַי בְּלִילִי הֵיחָה לִי עֲדֹנָה וְאֲדֹנָי יִזְקֶנּוּ: וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-אַבְרָהָם לִמָּחָה זֶה צִחְקָהּ שָׂרָה לֵאמֹר הֲאֵפֶן אֲמַנָּם

כְּנָשִׁים: יב. וְחֵיכֶת שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ לְמִימְרָהּ. כְּתוּב דְּסִיכִית תְּהִי לִי עֲדֹנָה. וְרַבּוּנֵי סִיב: יג. נֶאֱמַר יי. לְאַבְרָהָם. לְמָא דְנֵן חֵיכֶת שָׂרָה לְמִימְרָהּ. הַבְּקוּשָׁטָא.

(יב) בקרבה, מסתכלת כמעיה ואמרה: אפשר הקרבים הללו רש"י טעונוין ולד, השדים הללו שצמקו מושכין חלב, תנחומא⁴⁶. עדנה, צחצוח בשר, ולשון משנה⁴⁷: משיר את השער ומעדן את הכשר. דבר אחר לשון עידן זמן⁴⁸, וסת נדות. (יג) האף אמנם, הגם אמת אלד. ואני זקנתי, שנה הכתוב מפני השלום⁴⁹, שהרי היא אמרה: ואדני זקן.

(ח) כתב רש"י שפרסה נדה, אלא חשבה אולי מקרה הוא (שם). 46 שופטים יח. 47 מנחות פז, א. 48 בריד: חמן. 49 כי"מ פז, א. כ"ד פת, יח.

רס"ג (יב) בקרבה, בלבה. היתה לי עדנה, יהיה לי עדי⁴⁴. (יג) האף אמנם, האם כאמת אלד. 4 ושדרשו יפה: ולא עין, ועינו תאר ויפני הנעורים ולא ריך ועדינות.

רשב"ם (יב) עדנה, יתעדן הכשר ויתפשטו הקמטין. (יג) ויאמר ה'. המלאך, גדול שבהם. ואני זקנתי, שאמרה אחרי בלותי וגו' (פסוק יב).

(יב) היתה לי, כמו תהיה לי⁷, עדנה, כמו עדן וענג, וכן ויתעדנו רב"ע (נחמי ט כה). והטעם אחר שבלותי וזקנתי, איך תתחדש לי עדן ועונג הנוער, ועוד כי אדוני זקן, וטעם בקרבה בנפשה⁸, והשם גלה סודה למלאך.

(יג) ואני זקנתי, פירושו אחרי בלותי, והמלאך אמר אמת⁹, ומ"ם 7 עבר במקום עתיד, 8 שלא נראה על שפתים, 9 לא סינה מפני השלום (רש"י בעקבות חז"ל) אלא פירש את המושג בלוח.

רמב"ן ויקראו ימיו כי הם שלו, כלשון את מספר ימיך אמלא (שמות כג כו), אבל כאשר יזקין ויחיה ימים רבים מרוב בני האדם בדורו יקרא בא כימים, מפני שהוא כבא בארץ אחרת נוסע מעיר וכא אל עיר מיום אל יום. חדל להיות לשרה אורח כנשים, הוא הזמן להריון, כי אחרי הפסק האורח מחמת זקנה לא תהרינה. (יג) ואני זקנתי, הוא פירוש אחרי בלותי, ודבריו אמת⁵⁵, אך מפני השלום לא רצה לגלות מה שאמרה ואדוני זקן, כי היה ראוי שיאמר ואני ואדוני זקנים, כי שרה בשניהם תצחק.

השיב את שכתן, אף כאן טעם מלת אשוב - אשיב. 55 כלומר זיאני זקנתי הוא פירושו של "אחרי בלותי", ודבריו של ה' אמת, וכוון רבינו לחלוק על רש"י, שכתב סינה הכתוב וכר ולפי הרמב"ן אין כאן שטי, כי אמרה אחרי בלותי וכר.

בימים, מנהג הכתוב לומר הלשון הזה לאדם שנברה וכבדה עליו רד"ק הזקנה, ואומר עליו שהוא נכנס בימים הידועים שהם דרך כל הארץ והם ימי פרידת הנפש מהגוף. ארח כנשים, המנהג שהוא לשאר הנשים עד שיבואו לימי זקנה והוא הנדות. ואמר בזה הלשון דרך כבוד, וכן אמרה רחל, כי דרך נשים לי (להלן לא לה) וכימי הזקנה מפני היובש יפסיק הדם ואי אפשר שתתעבר כי העובר יהיה מדם הוסת ונזון ממנו ואם אין דם אין ולד. ואמרו רבותי וז"ל¹⁹ אשה שדמיה מרובין בניה מרובין והיתה משפחה אחת ידועה באותם הדורות שהיו קורין לה משפחת דורקטי שלא היה להם לא דם נדה ולא דם בתולים לפיכך היו קורין לה דורקטי, ר"ל דור קטוע²⁰ שלא היו להם בנים מפני שלא היה להם דמים.

(יב) ותצחק שרה בקרבה, בלבה צחקה ולעגה לדברי המלאך כי היא לא חשבה שהוא מלאך אלא נביא שבא לכשרה ולעגה לדבריו, לאמר, חשבה בלבה לאמר זה הענין, ואף על פי [כך]²¹ לא צחקה בפיה מפני הצניעות והמוסר אלא בקרבה ותמהה ואמרה: אחרי בלותי היתה לי עדנה, איך יתכן שתהיה לי עדנה עוד ואני בלה ועוד שאדני זקן, והעדנה היא עידון הבשר להיותו רך וטוב וישוב ללחותו ויתפשטו קמטי העור²², והמלאך ידע כי צחקה ויאמר לאברהם:

(יג) ויאמר ה', המלאך נקרא בשם אדניו וכן דברו גרעון ויאמר 19 כתובות י, ב. 20 כתובות שם. 21 כי"נ דצ"ל. בנר: האע"פ שלא. 22 בספר השרשים (ערן) פירש: עדנה - העונג.

(יב) ותצחק שרה, שחשבה שהיה דבר המלאך ברכת נביא ספורנו בלבד¹³, כענין אלישע, לא נבואה ושליחות האל יתברך, וחשבה שלא יושג זה בזקנים בברכת שום נביא, כי אמנם להשיב הבחורות אחר הזקנה הרי הוא כחתיית המתים, שלא תהיה זולתי במצות האל פרטית, או כתפלה משגת חן מאתו. 13 רד"ק והשוה רמב"ן (טו) חזקוני ור"א. 14 טו, השוה כ"ד מה"י.

חזקוני כעת חיה, המלאכים יודעים שהם חיים לעולם לפיכך אמרו: כעת חיה, פי לשנה האחרת כעת הזאת שנהיה חיים וקיימים אשוב אליך, אבל אלישע בן מות היה³², לא היה יודע אם יחיה לשנה הבאה, לפיכך³³ לא אמר שוב אשוב: רק כעת חיה (מ"ב ד טו). כעת חיה, פירש"י: מדלא קרינא כעת חיה, פי הכ"ף מ"כעת חיה" אינה נקודה בשו"א, דאי בשו"א משמע כעת חית השדה³⁴. והוא אחריו, תרגום ירושלמי: וישמעאל הוה קאים מן בתרוהי, פי אחר המלאך, כדי שלא תתייחד שרה עם המלאכים שסבורה היתה בני אדם הם.

(יא) ואברהם ושרה זקנים, ממשמע שנאמר ואברהם ושרה זקנים, מה ת"ל לקמן: ואברהם-זקן בא בימים (להלן כד א), אלא מלמד שהחזירו הקב"ה לנערותו וצריך לכתוב פעם שנייה: ואברהם זקן, בראשית רבה³⁵ זקנים באים בימים, מתחלת הספר עד כאן לא תמצא זקנה כתובה בשום אדם עד שבא אברהם³⁶ לפני הקב"ה ואמר: רבוננו של עולם אדם ובנו נכנסין למקום אחד ואין אדם יודע את מי יכבד ומתוך שאתה מעטרו בוקנה אדם יודע למי יכבד, א"ל הקב"ה חייך דבר טוב תבעת, וממך הוא מתחיל, מתחלת הספר עד יצחק לא כתיב יסורין עד שבא יצחק ותבע יסורין, אמר לפניו: רבון העולמים אדם מת בלא יסורין מדת הדין מתוחה כנגדו³⁷, ומתוך שאתה מביא עליו יסורין אין מדת הדין מתוחה כנגדו, א"ל הקב"ה: חייך, דבר טוב תבעת, וממך הוא מתחיל, ותכהין עיניו מראות (להלן כו א), יעקב תבע חולי, אמר: רבון העולמים אדם מת בלא חולי אינו מתיישב בין בניו³⁸, ומתוך שהוא חולה וחיה שנים או שלשה ימים הוא 32 כלומר "מעוה למות". 33 כשהבטיח לאשה השתמית: כעת חיה את חובתך כן. 34 ב"ב"א ובמנחת יהודה העתיקו לשון רבינו בשמו: ד"נקודת הכ"ף בשבא יהיה משמע נמי כעת חיה שרה כיון שאינו מבורך". 35 מה"י. 36 שם סה, ד. 37 שאם היו לו יסורין היו מפרקין עונותיו. 38 אינו יכול לצוות אותם ולסדר וליישב ענין ירושתם (מתנות כהונה).

אגדת בראשית (בובר) פרק כח

3

פרק כ"ח תורה.

[א] וה' פקד את שרה (בראשית כא א), זש"ה הן אל לא ימאס תם ולא יחזיק ביד מרעים (איוב ח כ). הן אל לא ימאס תם, זה אברהם, שעשה כמה שנים מצטער עד שלא תלד שרה, אעפ"כ לא הניחו, ולא יחזיק ביד מרעים, זה ביתו של אבימלך שחזקו ועצרו, שנאמר כי עצר עצר וגו' (בראשית כ"ח). א"ר אבהו עצר הקב"ה כל מה שהיה לאבימלך לו ולאשתו ולעבדיו ולשפחותיו, ולבהמתו ולצאנו ולבקרן היאך עצר, אלא סתם פיהם שלא לדבר דבר, נחירן שלא יריחו בה, עיניהם שלא יסתכלו בה, אזניהם שלא ישמעו תפלתה, תשמישן שלא ידבקו עמה, מנין שנאמר כי עצר וגו', ותאמר בזכותה בלבד ת"ל אשת אברהם, וכיון שהתפלל אברהם עליהם מיד ריפאן הקדוש ברוך הוא, שנאמר ויתפלל אברהם וגו' (שם שם /בראשית כ"ז/ יז), אמר הקב"ה לאברהם את מתפלל על אחרים שילדו ושרה אשתך אינה יולדת, מיד וה' פקד את שרה, לפיכך אמר הכתו' הן אל לא ימאס תם. [ב] ד"א וה' פקד את שרה. זש"ה ולא ידבק בידך וגו' ונתן לך רחמים וריחמך (דברים יג ה), אמר להן משה סימן יהא בידך, כל זמן שאתה מרחם על חבריך אף ה' מרחם עליך, אם אין לך רחמים עולם - עלם (=בחור) ירים ממני לימים (איוב ל א), והן אומר' לו גם שב גם ישיש בנו וגו' (שם /איוב/ ט"ו י), וכיון שנתפלל על חבריו מיד נתרצה לו הקב"ה, שנאמר וה' שב את שבות איוב (שם /איוב/ מב ז), אימתי בהתפללו בעד רעהו, כך אבימלך כל זמן שהיה לו קטטה עם אברהם היה מצטער, שנאמר כי עצר וגו' וכיון שהתפלל עליו אברהם מיד נתרצה על שניהם, שנאמר ויתפלל אברהם וגו' (בראשית כ"ז). ומה כתיב אחריו וה' פקד את שרה. [ג] ד"א וה' פקד את שרה. זש"ה ה' צבאות שוב נא הבט משמים וראה ופקוד גפן זאת (תהלים פ טו), וה' פקד את שרה כאשר אמר, מה אמר, אלא ראה מה כתיב ויוצא אותו החוצה וגו' (בראשית טו ה), העלה אברהם לשמים, שאין חוצה אלא שמים, שנאמר עד לא עשה ארץ וחוצות (משלי ח כו), כיון שהעלה אותו לשמים, אמר לו הסתכל מה יש למטה, שנאמר הבט נא השמימה (בראשית טו ה), הרי שהיה למעלה מן הכוכבים, שאין הבט אלא מלמעלה למטה, שכך ישראל אומרים להקב"ה הבט משמים וראה, אף אברהם העלה אותו למעלה מן הכוכבים ואמר לו הבט נא השמימה, אמר לו אברהם רבונו של עולם את מתפלל עלי ואומ' לי הבט נא השמימה, ואני מסתכל לפיכך כביכול שמסתכל למטה, ותקיים מה שאמרת לשרה שוב אשוב אליך וגו' (בראשית יח ז), שנאמר אלהים צבאות שוב נא הבט משמים וראה ופקוד גפן זאת, ואין גפן אלא שרה, שנאמר אשתך כגפן פוריה וגו' (תהלים קכח ג), אמר לו הקב"ה ואני פוקד ומקיים מה שאמרת, וה' פקד את שרה. ד"א וה' פקד את שרה. זש"ה וידעו הגוים ישארו סביבותיכם [כי אני ה' בניתי הנהרסות נטעתי הנשמה אני ה' דברתי ועשיתי] (יחזקאל לו לו), אותה שאמרה אחרי בלותי וגו' (בראשית יח יב), בניתי הנהרסות, אותה שכתוב בה חדל להיות לשרה אורח כנשים (שם שם /בראשית י"ח/ יא). נטעתי הנשמה, למועד (הזה) [אשוב אליך] כעת חיה וגו' (שם שם /בראשית י"ח/ יד), וה' פקד את שרה. [ה] ד"א וה' פקד את שרה. זש"ה וגם נצח ישראל לא ישקר וגו' (ש"א =שמואל א' =ט"ו כ"ט), אמר הקב"ה לא אהיה כבשר ודם, אלישע בשר ודם מפני שהאכילה אותו השונמית, שנאמר ותחזק בו לאכל לחם (מ"ב =מלכים ב' =ד ח), אמר לה למועד הזה כעת חיה את חובקת בן (שם שם /מלכים ב' ד' טז). וקיים. שנאמר ותהר האשה ותלד בן למועד הזה וגו' (שם שם /מלכים ב' ד' יז). על אחת כמה וכמה אני שאמרת לאברהם (למועד הזה) [שוב אשוב אליך] כעת חיה והנה בן לשרה אשתך (בראשית יח ז), שאני מקיים, לפיכך אמר בלעם לא איש אל ויכזב וגו' (במדבר כג יט), אלא מה כתיב, ותהר ותלד שרה לאברהם בן לזקוני (בראשית כא ב), אמר דוד כי הוא אמר ויהי הוא צוה ויעמוד (תהלים לג ט).

(ה) ואקחה פת לחם וסעדו לבכם אחר תעברו. על דרך הלצה, דשיטת היראים דאכילה בלא שתיה אינו חייב בברכת המזון, לכן אמר, שלא אתן לכם רק לחם לאכול בלא שתיה, ולכן "אחר" - "סמוך", תיכף "תעבור", שלא תצטרכו לברך.

(ו) מהרי שלוש סאים קמח סולת. פירוש, שמשלוש סאים יהא סולת, וזה עשרון מסאה כדאמר בלחם הפנים [מנחות דף ע"ו], כיון דמחטים ומישן וכו'. ועשרון הוא מאכל אדם, והאוכל במידה זו הרי זה בריא ומבורך [עירובין פ"ג] וחייב בחלה. ואסור לטמא חולין הטבולין לחלה [עבודה זרה נ"ו]. לכן שרה שפירסה נדה לא לשה זה, ודל"ק.

(ז) ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה. איתא בפסיקתא רבתי: משה חוזר להם תשובה וכו'. הלא אכלתן בשר וחלב אצל אברהם אבינו וכו'! והענין, דאברהם קיים כל התורה כולה, וכפי הנראה דהבן הבקר היה בן פקועה, ושחיטה התירו, ואין בה משום בשר וחלב, ולכן על כרחך דיצא מכלל בני נח, דאי דחלב שחוטה מותר, ועיין שער המלך. ולכן על כרחך דיצא מכלל בני נח, דאי לאו הכי, אסור עדיין משום בשר בחלב. ועוד דאין שחיטה מתירתו והוא אבר מן החי. וכיון דכבר נתקדש בקדושת התורה, מדוע תצטעקו 'מה לילוד אשה בינינו', הלא שלו הוא נוטל?! ועוד יש להאריך על פי דברי הט"ז.

(י) ושרה שומעת פתח האהל והוא אחרי. יתכן לדעתי, דכל זה מדברי המלאך "והנה בן לשרה אשתך והוא אחרי". ופירושו כי השם יתעלה אמר בעת שמל אברהם: "והקיימתי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריך לדורותם וכו' להיות לך לאלקים ולזרעך אחריך, ונתתי לך ולזרעך אחריך". לכן אמר שהוא הבן אשר תוליד שרה יהיה "אחרי" של אברהם, ובמקומו וממלא מקומו ומתיחס אחרי. מה שאין כן ישמעאל ובני קטורה הם אינם "אחרי", כי הוא "בן האמה" והמה "בני הפלגשים" [יעויין יבמות סוף נושאין על האנוסה]. רק שאם כן, היה צריך לאמר "והוא אחריך", שדיבר לאברהם בנוכח, לכן הפסיק המאמר "ושרה שומעת פתח האהל", ודבר המלאך במכוון שתשמע שרה, ולנוכח שרה סיים "והוא אחרי". ובל"ב מידות דרבי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי פירש כן קרא: "ונר אלקים טרם יכבה ושמואל שוכב בהיכל ה'" שהוא סדר המקרא: "ונר אלקים טרם יכבה בהיכל ה' ושמואל שוכב". וכן פרש"י בפרשת ואתחנן על קרא ד"לא עליכם בהר לאמר" עיין שם. וכיוצא בזה רבות, ודל"ק.

(שם, שם) והוא אחרי במדרש (בראשית רבה מח, יט), זה ישמעאל, מפני היחוד. בזה פירשתי מה דבסוף פרק עשרה יוחסין, בתר דמסיים כל הלכות יחוד מביא: מצינו שעשה אברהם אבינו כל התורה כולה עד שלא ניתנה, שנאמר "וישמור". הוא מפני שאברהם העמיד את ישמעאל להיות שלא תתייחד שרה עם המלאך, ולכן כתוב "וישמור", שזהו סייג לתורה. ולפי הגירסא "קיים" אתי שפיר טפי, ש"קיים" הוא מונח על הסייגים והגדרים שעשה אברהם למצוות התורה. וזהו "עקב אשר שמע בקולי" - לקיים את המצוה כראוי, "וישמור משמרת", שעשה משמרת למשמרת, וכמו שדרשו, "ושמרתם את משמרת" בפרק ב' דיבמות, יעויין שם. וזה שדק "שעשה אברהם וכו' עד שלא ניתנה", דהוה אז אינו מצווה ועושה, ולא תקיף יצרו, כמו המצווה ועושה, כמו שאמר: "גדול המצווה ועושה וכו'" והיה עושה סייגים, כל שכן שצריך סייג לתורה ודל"ק.

והנה אמרו רז"ל (בבא בתרא טו, ב) כי גדול הנאמר באיוב יותר מאברהם, דאילו באברהם כתוב "עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה" (בראשית כב, יב), ובאיוב כתוב "ירא אלקים תם וישר וכו'". והביאור פשוט, כי הירא מפני אביו, ורוצה למלא רצון אביו מפני יראתו, אם השגתו שלמה ומשגת דעת אביו מבין מה שאביו יתענג מזה, זה עושה, ומה שלא יתענג ואדרבא יקפיד עליו, זה אינו עושה, נמצא כי הוא מסיבת יראתו עושה מה שמושיג ברצון אביו. והנה איוב היה דל ההבנה בידעת דרכי השם יתברך, ואחרי יראתו את אלקים עדיין לא השיג שמפני מורא השם יתברך צריך לסור מרע ולהיות ישר, ולכן היו לו תוארים אחרים לכד יראת השם יתברך. אבל באברהם שהיה השגתו תכלית השגת הנבראים, וכמו שאיתא בספרי, "ויבוננה" - מאברהם שהשיג מעצמו כל התורה כולה, ומסיבת מורא השם יתברך היה סר מרע וישר ותמים וכליל השלמות, ואוסם כל החמודות, הכל ממה שהבין רצון השם יתברך התמימה, ומיראתו מפניו עשה זה על הצד המיוחד והנפלא, ודל"ק.

(יג) למה זה צחקה שרה. הנה רבינו הרמב"ם בפירוש המשנה ובחיבורו (הלכות יסודי התורה י, ד) כייל לנו כי הנאמר מפי השם יוכל להשתנות על ידי השתנות המקבלים, לכן פחדו שמה יגרום החטא. אבל הנאמר לנביא לא יוכל להשתנות. לזאת, כאשר אמר השם לאברהם, ויצחק בלבו "הלכן מאה שנה יולד", משום שיוכל להשתנות. אבל שרה, אחרי ששמעה כבר מפי אברהם אשר הוא אצלה הוא כאילו שמעה מפי נביא, כאשר קרא שמה שרה, שנאמר לו כל זה ביחוד, ותצחק, לכן אמר "למה זה צחקה שרה וכו'", דהלא הנאמר מפי נביא לטובה לא יוכל שוב להשתנות עוד, והבן.